

Πρόλογος

Το φιλοσοφικώς σκέπτεσθαι συνδέεται άρρηκτα με την αλλαγή, τη μεταβολή, το μετασχηματισμό. Κύριο χαρακτηριστικό του είναι η δυναμική της αλλαγής και η δυνατότητά του να εκφράζει τη συνείδηση της εποχής του. Ο 20ός αιώνας κατέχει κεντρική θέση στην ιστορία της φιλοσοφίας, στο βαθμό που κατά τη διάρκειά του επικράτησε το γλωσσσοεπικοινωνιακό «παράδειγμα» της φιλοσοφικής σκέψης¹. Είναι γνωστό πώς ο Descartes αρχικά και αργότερα ο Kant θεμελίωσαν το υποκειμενοκεντρικό «παράδειγμα» της φιλοσοφίας, δηλαδή εκείνον τον τύπο του σκέπτεσθαι, ο οποίος θέτει σε πρώτη μοίρα το υπερβατικό υποκείμενο και την αρχή της ταυτότητας.

Το υποκειμενοκεντρικό «παράδειγμα» της φιλοσοφίας αποτέλεσε εξαρχής αντικείμενο κριτικής και ελέγχου². Η κριτικοερμηνευτική παράδοση της θεωρίας έθεσε στο κέντρο της κριτικής της τις αρχές της υποκειμενικότητας και της ταυτότητας και διατύπωσε το αίτημα του επαναπροσδιορισμού του φιλοσοφικώς σκέπτεσθαι. Το ίδιο αλλά με διαφορετικούς όρους και διαφορετικές προοπτικές συνέβη και με τη γλωσσσοαναλυτική φιλοσοφική παράδοση³. Στο παρόν βιβλίο σχιμαγραφείται η μετάβαση από το υποκειμενοκεντρικό στο γλωσσσοεπικοινωνιακό «παράδειγμα» της φιλοσοφίας, ενώ ταυτόχρονα αποδεικνύεται με βάσιμη επιχειρηματολογία ότι η φιλοσοφία είναι δυνατή ως κριτική κοινωνική θεωρία, της οποίας το πραγματολογικό θεμέλιο είναι οι συναλλακτικές σχέσεις ανάμεσα στους δρώντες.

Το παρόν βιβλίο διαίρεείται σε τρία μέρη: στο πρώτο μέρος εξετάζεται η κριτική κοινωνική θεωρία υπό την κλασική εκδοχή της. Κύριοι

εκπρόσωποι της θεωρούνται οι φιλόσοφοι Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Walter Benjamin και Herbert Marcuse. Χωρίς να υποτιμάται η συμβολή και των άλλων μελών της Σχολής της Φρανκφούρτης στην ανανέωση της φιλοσοφίας, η θεωρητική έρευνα περιορίζεται σ' αυτούς τους τέσσερις φιλοσόφους, επειδή ιδιαίτερα σ' αυτούς και στο έργο τους διαμορφώνεται η πεποίθηση της «διαλεκτικής» του εξορθολογισμού. Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνική και θεωρητική δυναμική του εξορθολογισμού συνδέεται άρρηκτα με τους πραγματολογικούς όρους της υπονόμευσής της. «Η διαλεκτική του διαφωτισμού», καθίσταται καθολική αρχή συγκρότησης των όντων. Η δυνατότητα διάσωσης του διαφωτισμού έγκειται στην αισθητική διεύρυνση της έννοιας, πράγμα το οποίο με τη σειρά του οδηγεί στην άμβλυνση της κυριαρχίας πάνω στη φύση και της κοινωνικής κυριαρχίας. Κατά τον Adorno η επίτευξη της κοινωνικής συμφιλίωσης συμπύπτει «με τη μετάβαση σ' ένα άλλο είδος του σκέπτεσθαι» (*Αρνητική διαλεκτική*).

Η θεωρητική έρευνα για έναν άλλο τύπο τού σκέπτεσθαι εκτίθεται στο δεύτερο μέρος, στο οποίο και αποσαφηνίζεται η ιδέα της «αλλαγής παραδείγματος» στη φιλοσοφία. Στο τμήμα αυτό της εργασίας δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στη θεωρητική προβληματική του φιλοσόφου Jürgen Habermas. Είναι εκείνος, ο οποίος προώθησε την ιδέα του επικοινωνιακώς πράττειν και θεμελίωσε τη φιλοσοφία ως γλωσσοεπικοινωνιακή θεωρία. Αυτό σημαίνει ότι έθεσε τις βάσεις για την πραγματολογική μετάβαση από τη «δικτατορία του λόγου στη δημοκρατία του διαλόγου» κατά τον Δημ. Μαρκή⁴. Η επικοινωνιακή θεωρία των Habermas και Apel συγκροτεί τον νέο τύπο τού σκέπτεσθαι για τον οποίο μιλούσε ο Adorno. Θέτει η ίδια τα κριτήρια, με βάση τα οποία κρίνεται η εγκυρότητα των προτάσεών της. Το επιστημολογικό αυτό χαρακτηριστικό της είναι εκείνο το στοιχείο, μέσω του οποίου συντελείται η υπέρβαση του «κανονιστικού ελλείμματος» της κλασικής κριτικής θεωρίας.

Στο τρίτο μέρος του βιβλίου αποσαφηνίζεται ο «μετασηματισμός της φιλοσοφίας», ο οποίος δεν είναι μόνον πραγματολογικός αλλά περιλαμβάνει και καθαρά περιεχομενικά στοιχεία. Οι γάλλοι μεταστρουκτουραλιστές Michel Foucault, Gilles Deleuze και Jacques Der-

τίδα αποτελούν, όπως και στην περίπτωση της κλασικής κριτικής θεωρίας, τους επιστημολογικούς οδοδείκτες της ιστορικής πορείας τού σκέπτεσθαι προς τον ριζικό μετασχηματισμό του. Η «διαφορά» καθίσταται η έννοια-κλειδί για να συλλάβει κανείς την «αλλαγή παραδείγματος» στη φιλοσοφία. Στην περίπτωση του Niklas Luhmann, θεμελιωτή της θεωρίας των κοινωνικών συστημάτων, η έννοια-κλειδί είναι το σύστημα. Ο συγγραφέας του παρόντος βιβλίου ισχυρίζεται ότι η «φιλοσοφία της διαφοράς» και η συστημική θεωρία συγκλίνουν και όσον αφορά τους επιστημολογικούς στόχους τους (τη ριζική κριτική του υποκειμενοκεντρισμού) και όσον αφορά τα πραγματολογικά αποτελέσματα (την εγκαθίδρυση του γλωσσολογικού «παραδείγματος» της φιλοσοφίας)⁵. Οι συναλλακτικές σχέσεις και επαφές ανάμεσα στους δρώντες δεν καταλήγουν πάντοτε σε συνεννόηση. Από την άλλη πλευρά, τα κοινωνικά συστήματα έχουν αντικαταστήσει τα όντα του παλαιού οντολογικού «παραδείγματος» και έχουν απωθήσει το υπερβατικό υποκείμενο του υποκειμενοκεντρικού «παραδείγματος». Η «διαφορά» ως πραγματολογική συνθήκη αποτελεί τον κατεξοχήν κοινωνικό τόπο της επικοινωνίας των δρώντων. Τέλος, τόσο η «φιλοσοφία της διαφοράς» όσο και η συστημική θεωρία συγκροτούνται ως τύποι κριτικής θεωρίας, στο βαθμό που ενσωματώνουν την πραγματολογική δυνατότητα της αλλαγής της κοινωνικής πραγματικότητας.

Αθήνα, Ιανουάριος 2003